

KÖNCZEI CSONGOR

A REGIONÁLIS IDENTITÁSTUDAT HATÁR(TALANSÁG)KÉPZETEI

Az átmeneti vidék fogalmának körülrhatatlanságáról

I. Elhatárolás és elhatárolódás

Bevezető gondolatok

Néhány esztendővel ezelőtt felfigyeltem édesapám, Könczei Ádám hagyatékában két hangkazettára.¹ A felvételek egy híres esztényi prímás, Csóma Ferenc hegedűjátékát örökítik meg. Igen érdekesnek találtam ezt a „se nem kalotaszegi, se nem nyugat-mezőségi” muzsikát, amelyik talán a bonchidai hangszeres népzenehez hasonlít a legjobban, csak egy kicsit „más”. Ugyanezt az árnyalatokban eltérő másságot érzem, amikor filmen visszanezhetem azokat a bodonkúti és kidei gyűjtéseket, amelyeknek az 1980-as évek derekán gyermekfejjel „aktív” részese lehettem (általában a mikrofonállványt helyettesíttem): különösnek tartom ezeket a kalotaszegihez és szilágyságihoz hasonló, és mégis sajtáságosan egyedi néptáncokat.

Dolgozatomban elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a népi kultúra táji tagoltsága hogyan él a falusi társadalmak regionális identitástudatában: hol húzódnak, és milyen tényezők jelzik ezeket a többnyire mentális határokat, illetve hol mosódnak egybe ezek a határok. Az adatközlők szemszögéből vizsgálom azokat a nem mindig helyénvaló megítéléseket, amelyek a kutatás tények által nem bizonyított kijelentés-in alapszanak.

A népi kultúra táji tagoltságának eddigi kutatása egy olyan kultúra-koncepciót tükröz, amelyik a kultúrát körülírható és mérhető produktumok összességeként értelmezi, annak inkább tárgyiasult részeit vizsgálja.² Ezzel szemben elemzésem a kultúrát állandó változásában és folyamatában képzeli el, avagy Fredrik Barth szavait idézve: „...a kultúra globális, empirikus változatossága folytonos jellegű, s nem tagolható egymástól élesen elkülönülő integráns egységekké. A kultúrát bármilyen tetszőlegesen kiválasztott populáción belül is folyton áramlásban lévőnek, ellentmondásosnak és inkoherensnek tapasztaljuk, és azt látjuk, hogy különböző módon oszlik meg a különféle pozíciókban lévő személyek között. Ezek

¹ A Könczei Ádám esztényi gyűjtéseit tartalmazó hangfelvételek időpontjai: 1980. augusztus 24. és 1981. április 25.

² L. például Kósa–Filep összefoglaló munkája: 1975. 37. „...a tájilag-történetileg kialakult csoportok kutatása nem más, mint a magyar népi műveltség analitikus fölbontása.”

a jellemzők éppen a kultúra reprodukciójának sajátosságából erednek: mert noha nagyrészt másoktól sajátítjuk el azt, mint a világ értelmezésének és a világban való cselekvésünknek alapját, mégis mint saját tapasztalataink eredője csapódik le bennünk. Kétségtávolú így van ez identitásérzésünkkel is: noha nem magunk találtuk fel, mégis csupán mi magunk alakíthatjuk a világban való cselekvésünk és másokkal való interakcióink révén.”³

Ugyanakkor dolgozatom tartalmazza az *átmeneti vidék* körülírhatóságának, sőt létezésének megkérdőjelezését is, mivel az „átmenetiség” a magyar népi kultúra táji tagoltságának kutatásában egy igen homályos és főképpen következetlenül használt fogalomnak tűnik.

Kolozsvártól északra, a Kis-Szamos völgyétől nyugatra, az Almás völgyétől keletre és Déstől délre egy olyan dombvidék terül el, amelynek településeiről, azok lakóiról a néprajzkutatás jelenleg nagyon kevés információval rendelkezik. Néprajzi szakirodalmunk e vidéknek egy részét Borsa völgyének nevezi, idesorolva a Kis-Szamosba ömlő Borsa-patak és mellékvizei mentén fekvő falvakat,⁴ és azt általában egy olyan tájegységként tartja számon, amelynek egyik alapvető sajátossága az „átmenetiség” Kalotaszeg, Szilágyság és Mezőség népi kultúrái között.⁵

Ugyanakkor e vidék rendelkezik néhány olyan jellegzetességgel is, amelyek igenis megkülönböztetik, úgyszólván „körülhatárolhatóvá” teszik a már említett tájegységekkel szemben. Ezek a jellegzetességek alapvető szempontokat nyújtottak a kutatásomhoz. Közülük a legfontosabbak a következők:

– természeti környezete, földrajzi fekvése és nem utolsósorban történelmi múltja (ezek a települések nagyrészt az egykori Szolnok-Doboka vármegye kismemesi falvai voltak) révén földrajzilag (a Szamos menti dombság nyugati részeként), történetileg és közigazgatásilag *egységes vidéknek* tekinthető;

³ Lásd Barth. 1996. 6.

⁴ L. Szabó T.–Gergely 1945. 10. „Maga az a terület, amelynek helynévanyagát ilyen megindolás nyomán most sajtó alá rendezem, Kolozsvártól észak-északkeletre a Kísszamosba folyó Borsa pataka és néhány patakocskája mellékén ma a következő tizenkilenc községet foglalja magába: Bábóc, Bádok, Bodonkút, Borsaujfalu, Csomafája, Diós, Hosszúmacskás, Kide, Kisesküllő, Kolozsborsa, Kolozsgyula, Kolozskovácsi, Magyarfodorháza, Magyarmacskás, Nagyesküllő, Ördögkeresztúr, Súlyomkő, Szentmártonmacskás és Válaszút.”

⁵ Két szempontból is pontatlannak tartom a „Borsa völgye” elnevezés e vidékre való általánosítását: elsősorban kulturális, gazdasági és történelmi-társadalmi vonatkozásokból egyaránt ehhez a vidékhez kapcsolódónak vélek néhány olyan falut is, amely nem tartozik földrajzilag a Borsa völgyéhez (pl. Kajántó vagy Fejérd); másodsorban maga az elnevezés kizárólag az 1940-es évek Borsa völgyi kutatásain alapszik, tehát a környék többi völgyének a néprajztudomány számára jelenleg szinte ismeretlen településeit (így a dolgozatomban elemzett Lozsárd völgyének falvait is) tulajdonképpen egy külső és konkrét adatokat, gyűjtéseket nélkülöző elv alapján sorolja ide a szakirodalom.

– Kolozsvár, Dés és Szamosújvár közelsége miatt *lakossága igen hamar polgárosult*;

– az utóbbi évtizedekben az erőszakos kollektivizálás hatására a *tömegek elvándorlás*, a közeli városokba (elsősorban Kolozsvárra) való beköltözés folyamata jellemezte;

– a tömeges elvándorlás eredményeképpen napjainkra már erősen elnéptelenedett, a magyar nemzetiségű lakosság szempontjából pedig *szórványvidékké* vált.

Mindezek a jellegzetességek egyaránt tükröződnek a lakosság gazdasági életében, mentalitásában, és természetesen meghatározzák az itt élő magyarság népi kultúráját is.

Az „átmeneti vidék” fogalmának körülírhatatlanságáról

A népi kultúra regionális kutatásának egyik leghomályosabb fogalmát próbálom a következőkben meghatározni. Megérzésem szerint az *átmeneti vidék* fogalmával azokat a területeket, közösségi kultúrákat próbálta az eddigi szakirodalom definiálni, amelyek az analitikus, történeti összehasonlító módszert alkalmazó kutatás számára kivételeknek, és ezért nehezen „besorolhatónak” tűntek.

Idézem például Hofer Tamást: „Itt utalnék arra a nehézségre, hogy számos, egyébként néprajzi szempontból »normális« község nem osztható be egyértelműen valamely körülhatárolható, többé-kevésbé homogén csoporthoz. [...] Az ország népének homogén néprajzi, táji csoportokra történő táji elosztás esetén [...] (ezek a falvak) gyanús színben tűnnek föl, mintha viselkedésük rendellenes lenne. Példájukat azonban fölhasználhatjuk arra is, hogy a községek közötti kapcsolatokat leírására a „csoport” modellen kívül más modelleket is javasoljunk.

Ha például a települések közötti kapcsolatokat hálózatként fognánk fel, kiküszöbölődne a „magányos” faluk besorolásával kapcsolatos nehézség, és hajlékonyabb, föltehetően reálisabb kép adódnék a faluk beilleszkedéséről kisebb és nagyobb, egymással nem feltétlenül összeeső regionális rendszerekbe. Ez a háló-modell vizsgálhatóvá tenné a csomópontokat, ahol különösen sok kapcsolat fut össze.”⁶

Vagy például Paládi-Kovács Attila azon kijelentését, hogy „Erdélyt mint viszonylag egységes kultúrprovinciát számos belső határ tagolja”, a következőképpen folytatja: „Ezek esetenként éghajlati, domborzati, növényföldrajzi vonalak mentén húzódnak, más esetekben régi igazgatási területeket vagy éppen népi, nyelvi választóvonalakat követnek. Az esetek másik nagy csoportjába azok a kulturális határok sorolhatók, amelyek kapcsolódása nem világos, magyarázata nem ismeretes. Ilyen vonalról –

⁶ L. Hofer 1980. 106–107.

vagy inkább átmeneti övezetről – szölt Gunda Béla az Erdély történetéről rendezett debreceni konferencián.⁷

A Paládi által említett Gunda tanulmány⁸ a különböző jellegű kulturális területek ütközőzónáit nevezi meg átmeneti vidékként: „Ha egy képzeletbeli vonalat húzunk a két egyesült Szamos, a Nagy-Szamos vonalától a Borgói hegyek déli részéig – ettől a vonaltól északra és délre sok tekintetben eltérő jellegű a román kultúra. *Természetesen éles vonalhatárról beszélni nem lehet, hanem inkább átmeneti övezetokről.* [...] A Szamos, az Aranyos és Maros közé eső terület *etnogeográfiailag erősen átmeneti vidék.* Amint összefonódott a magyar és román lakosság, ugyanúgy összefonódott a hagyományos műveltségük.”¹⁰

Az átmeneti vidéket ezek szerint bizonyos kulturális jelenségek elterjedési területeinek, illetve ezek találkozási pontjainak felmérésével lehetne körülhatárolni.¹¹

Az analitikus néprajzi gyakorlat a kultúra funkcionálisan összetartozó szintjeit a kutatás gyakorlatában szétkapcsolja: ez a szemlélet eltérő „minőségű” kulturális jelenségeket, területeket (megkülönböztetve anyagi, szellemi, társadalmi kultúrákat) határol el egymástól, s úgy tekint a kultúrára, mint e területek mechanikusan összekapcsolódó szerkezetére. Ily módon a kultúra totalitása helyett a valóság szegmentált voltát helyezi előtérbe, létrehozva a kutatás tárgyával kapcsolatban „autonóm részrendszereket”, illetve felállítva egy „néprajzi kánont”, amely háttérbe szorította a szintetikus jellegű, összetettebb kérdésfeltevéseket.¹²

Már az „átmenet” szó jelentése eleve feltételezi, hogy vannak állandó és stabil egységek, amelyek között létrejöhet maga az átmenet. Számomra viszont nagyon kétséges, hogy a népi kultúra regionális elterjedésében léteznének ilyen „tisztá”, „igazi” kulturális egységek, amelyek mögött tételezhetnénk valamiféle „eredeti ősfornának” elterjedési területét, azaz „őshazáját” (és ahol az eredetnek nemcsak a földrajzi, hanem még az etnikai vonatkozásait is fel lehet vetni!), szemben az „átmeneti vidékekkel”, amelyek mintegy összemosnák, felhívítanak ezeket az „eredeti” jelenségeket.

Az átmeneti vidék fogalom használatának megkérdőjelezését bizonyítja az a tény is, hogy a népi regionális identitástudatban nincsenek „átme-

⁷ L. Paládi-Kovács 1991. 216.

⁸ Gunda 1988.

⁹ L. Gunda 1988. 37.

¹⁰ L. uo. 39.

¹¹ L. Paládi-Kovács 1991. 216. „A „szamosi háztérület” és a „székely háztérület” közötti átmeneti zóna a Mezőségen áthúzódik, s elválasztja az erdélyi magyarság északnyugati és délkeleti csoportjait. [...] Az említett példákban nem egy-egy elszigetelt kulturális jelenség, hanem jelenségek összetartozó csoportja, elemekből épült rendszere szerepel.”

¹² L. Niedermüller 1994. 95.

netek”, hiszen minden falusi közösség kultúráját sajátjának, önmagát pedig valahová tartozónak érzi.

Mindezek alapján az *átmeneti vidék* fogalmának használatát nem tartom helyesnek, mivel véleményem szerint ilyen jellegű tájegység a népi kultúrában nem létezik.

És mégis?! Sokféle népi kultúra, illetve a népi kultúrának sokféle változata létezik: a népi műveltség regionális terjedésében a kulturális elemek egymással kapcsolatban állnak, tulajdonképpen a kultúra lazán kapcsolódó rendszer, s lehetetlen megmondani, hol végződik az egyik, és hol kezdődik egy másik kultúra.¹³

A népi kultúra változatainak vizsgálatakor valószínűleg feltételezhetjük némely „átmeneti” formák meglétét, de ezeket a kultúra állandó változásában és folyamatában kell értelmezni. (Mert nem biztos, hogy amit most két vidék kultúrája között átmeneti jelenségnek érzünk, azt más időben vagy kontextusban ugyanannak tekintenénk!)¹⁴

Tehát összegezve: véleményem szerint bizonyos kultúrelemek „átmeneti” jellegük által is körülírhatók, viszont ezek felsorakoztatásából és elemzéséből nem következtethetünk „átmeneti vidékek” meglétére. De vajon a változataiban élő népi műveltségben lehetséges-e egyáltalán „átmeneti kultúrelemeket” feltételezni?

II. „Egy és ugyanaz”

Egy pusztuló régió nyomában

A Kolozsvár és Dés között elterülő, a Mezőségnél már magasabb dombvidéket a Kis-Szamos baloldali mellékvizei szinte párhuzamos völgyekre osztják fel. Ezen kis patak völgyek sorába tartozik a *Lozsárd völgy*, amelyet a völgy felső felén fekvő két Tókról¹⁵ *Tőki völgy*nek is szoktak nevezni. Maga a Lozsárd patak¹⁶ Alparét mellől, a nevezetes Bábolna-hegy (695 m) aljából, vagy azt ahogyan a helybeliek nevezik, a „Babgyi” vidékéről ered. A Lozsárd patak felső folyásától a Kis-Szamos völgyéig a következő települések helyezkednek el: Igrice, Felsőtők, Alsótők, Magyar-

¹³ L. Burke 1991. 46. Teljesen egyetértek Peter Burke azon feltételezésével, hogy egy közösségen belül egyszerre jelen lehet több különböző kultúra!

¹⁴ És figyelembe kell venni az érintettek, azaz a népi kultúrában élők értékeléseit egy adott kultúrelem funkciójával kapcsolatban, hiszen ez – a kulturális átvétel és hatás integrálása – függ a közösségen belüli megítéléstől is.

¹⁵ Alsótők és Felsőtők helységnevek írása mind az *Erdélyi helységnevtárban*, mind pedig a *Határontúli helységnevek szótárban* helytelenül, rövid ö-vel szerepel. Erre Murádin László hívta fel a figyelmet. (L. Murádin László: *A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helyeivel között*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely 1998.) – A szerkesztő megjegyzése.

¹⁶ Egyes források szerint „Orbók” patakának nevezik (L. Kádár–Pokoly–Réthy–Tagányi 1905. 5.). Érdekes, hogy adatközlőim viszont (már?) nem tudták megnevezni a falvaikon átfolyó patakat.

szarvaskend (tőle keletre Kecsedszilvás), Esztény, Moró, Lozsárd (tőle északra Ónok és Tötör) és Szamosjenő (egyes források szerint Kisjenő).

Kolozsvárról jövet itt, Szamosjenőnél (*Fundătura*) kellett letérni a főútról:¹⁷ egy többé-kevésbé leaszfaltozott, igen kacskaringós út köti össze a völgy településeit, amelyek külsőleg nem különböznek a Kis-Szamos völgyi falvaktól. Ahogy azonban felfele haladtunk a fokozatosan összeszűkülő völgyben, szembeötlően sok parlagon fekvő határrészt, illetve romos, elhagyott épületet, házat láttunk, az utcákon pedig szinte csak idős emberekkel találkoztunk. Tudtam, hogy ez így lesz, mert előre dokumentálód-tam. Mégis a „pusztán” élénk tárulkozó vidék megdöbbenő és szomorú látványként hatott: úgy éreztem, hogy itt már csak egy régió *emlékei* után kutathatok. S talán igazam volt.

A Borsa völgyi kutatásokról

Néprajzi szakirodalmunk számára a Lozsárdi völgy szinte ismeretlen.¹⁸ Mivel e völgy falvai szoros kapcsolatban állnak a vidék többi völgyének településeivel, egyszerű és kézenfekvő volt a Borsa völgyének nevezett tájegységhez sorolni őket. Pedig ezt az 1940-es évek Borsa völgyi kutatásai alapján sem lehet bizonyítani.

A szakirodalom a „Borsa völgyét” a következőképpen határozza meg: „Borsa völgye: a Kolozsvártól északra eső, Kisszamosba ömlő Borsa-patak és mellékvizeinek mente. Erdély legkorábban magyarlakta vidékei közé tartozik. Ma nagyjából románok, kisebbrészt magyarok lakják. Vásáros központjai Kolozsborsa és Páncélcseh. Jelentősebb magyarlakta falvai: Kide, Válaszút, Bádok, Csomafája. A néprajzi irodalomban a Borsa völgye az 1940-es évektől szerepel, miután az Erdélyi Tudományos Intézet több éven át komplex falukutatást (történelem, néprajz, nyelvjárás, egészségügy stb.) szervezett falvaiban. Ennek eredménye részben napvilágot látott »Borsa völgyi kutatások« sorozatcímen.”¹⁹

A Borsa völgyi kutatások kezdeteiről írja Szabó T. Attila: „Mikor 1940 őszén az Erdélyi Tudományos Intézet megalakult, már az első tervezgetések során felvetődött az a gondolat, hogy az Intézet egy kisebb falucsoportot válasszon ki, ott folytasson minden irányú tudományos kutatást, és monográfiákban tegye közzé a kutatás érdekesnek ígérkező eredményeit.

¹⁷ Az 1996–1997-ben folytatott gyűjtőútaimon segítőtársam volt Bajnóczy Zoltán barátom.

¹⁸ A Lozsárd völgyének településeiről csak a Vetési László által szerkesztett, erdélyi szórányvidékeket bemutató *Felebarát* című református lapban jelent meg írás (*A Kis-Szamos mentén*. *Felebarát* 4/1990.). Tudtommal Almási István, Demény Piroska és Könczei Ádám népzenei gyűjtéseinek kívül senki sem fordult néprajzi érdeklődéssel e táj irányába. Almási István édesapja szülőfaluja, Felsőtők révén, Demény Piroska és Könczei Ádám pedig az egykori neves esztényi primás, Csoma Ferenc híre által került kapcsolatba e vidékkel. Megjelenő közlemény viszont már csak egy született (I. Almási 1980. 271–297.).

¹⁹ L. Kósa–Filep 1975. 73.

Mint hogy a jellegzetesen erdélyi viszonyok a vegyes lakosságú területek felé terelték a figyelmet, szinte önként kínálkozott kutatási területül az Intézet székhelyéhez húsz-harminc kilométer közelségben fekvő Borsavölgy.²⁰

A rövid életű kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet felbecsülhetetlen kutatásainak egy része a „Borsa völgyi kutatások” című kiadványsorozatában látott napvilágot, amely három megjelent kötetet foglal magába: Járdányi Pál: *A kidei magyarság világi zenéje* (1943); Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a Borsa völgyében* (1943); Szabó T. Attila és Gergely Béla: *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei* (1945). Ezek közül az első két, néprajzi tárgyú munkát K. Kovács László, a harmadik, nyelvészeti tematikájú tudományos alkotást pedig maga Szabó T. Attila szerkesztette.

Az általuk kutatott régióról táji leírást nyújt mindhárom munka bevezetője, amelyekben pontosan körülhatárolták Borsa völgye földrajzi és kulturális kereteit. Ezzel kapcsolatos megállapításait változtatások nélkül átvette, és az egész dombvidékre általánosította a későbbi szakirodalom.

Érdekesnek tűnik viszont az a tény, hogy Gergely Béla és Szabó T. Attila a Lozsárd völgyi falvak helynévanyagát külön, és nem a „Borsa völgyi kutatások” részeként tárgyalták.²¹ Valószínű azonban, hogy a két völgy helynévanyaga csak a közigazgatási határ miatt került külön-külön bemutatásra, mivel a Borsa völgye Kolozs, a Lozsárd völgye pedig már Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozott, ugyanis nem hiszem, hogy a Lozsárd völgyét az akkori tudományos kutatás önálló kulturális egységként tartotta volna számon.

A Lozsárd völgyi magyarság történetéről

Magának a völgynek történelem előtti korokban való lakottságáról számos régészeti lelet tanúskodik,²² a történeti korokból azonban az e völgyben keletkezett településekre nézve csak a 13. századból vannak okleveles adataink. (A legújabb történeti kutatások szerint ez a Kis-Szamos bal oldalán fekvő dombvidék az egyik honfoglaló törzsünk szállásterületéhez tartozott.)²³ E települések az oklevelekben való első jelentkezésük idején a dobokai vár érdekkörébe tarthatnak. Legalábbis Jenő, a mai Szamosjenő birtokosa 1269 táján a Kőkényes-Radnót nemzetségbeli Miked (Mykud) bán a Tőki-völgygel párhuzamos Dobokai völgyben fekvő Doboka várának ura volt; az ő birtokában volt az ugyanekkor egyszer emlegetett, de aztán eltűnt Böktelek és Csépántelke meg talán még több, e völgyben fekvő település is.

²⁰ L. Szabó T. Attila 1945. 8.

²¹ L. Szabó T.–Gergely 1945. 4.

²² L. Szabó T. 1944. 20–44.

²³ L. Köpeczi 1986. I. 260–268.

A Tóki-völgy mai községei közül három, Lozsárd, Szamosjenő és valamelyik Tők (alighanem a mai Felsőtők) még a 13. században a közt a tizennyolc kisebb település között szerepel, amelyek a hajdani Szolnok-Doboka vármegye területén a Kis-Szamostól nyugatra ekkor már lakott helyek voltak, sőt legnagyobb részt máig is azok maradtak. A következő században említik már Esztényt, Kisigricét, Magyarszarvaskendet, Morót, Ónokot és Tötört, sőt már külön Alsótöket is. A Tóki-völgy mai községei tehát a 14. század közepéig már mind kialakultak. Középkori település mivoltukat bizonyítják évszázados templomaik is: kevés völgy büszkélkedhet ennyi Árpád-kori templommal.²⁴

A lakosság etnikai összetétele szempontjából a Lozsárd völgyét már a múlt század végén magyar szórványvidékként tartották számon. A völgy települései közül jelenleg csak négy faluban élnek magyarok: Esztényben, Magyarszarvaskenden, Alsó- és Felsőtőkön.²⁵

Esztény (*Stoiana*) – helyneve szláv eredetű. Egyes források szerint a Stojan személynévből keletkezett, míg mások a szláv állás vagy istálló jelentésből származtatják. (Ugyanezekre a szóetimológiákra vezethető vissza a román *Stoiana* elnevezése is.)

A református egyház 50 fős gyülekezetet tart számon e faluban, amely egyben az egész völgy missziói központja. 1682-ig a szomszéd falunak, Szarvaskendnek volt a filiája, és ekkor önállósodott. Gróf Toldalag Istvánnak volt itt birtoka, később jelentős vagyonnal rendelkezett itt a Bogdánffy és a román^a orban család is. Az út mellett a fák között nehezen fényképezhetően áll a jócskán javításra szoruló 16. századi templom, amelyből mára csak a hajó áll, de a mérszréteg alatt jól megfigyelhető a diadalív kőberakása. A gyülekezet – kis lélekszáma ellenére – a nyolcvanas évek fordulóján vadonatúj lelkészi lakást építtetett a társegyházak összefogásával. Az egész missziói kör lelkésze jelenleg Trombitás Károly.

Lakosairól Kádár József a következőképpen írt a századfordulón: „E tiszta magyar lakta községbe a 17. század második felétől kezdve az oláhság kezdett betelepülni, mely számra nézve ma a magyarokét jóval fölülmúlja. Egyedüli foglalkozásuk a földművelés, baromtenyésztés; fő táplálékuk a tengerikenyer s tejfélék. Ruházatukat házilag állítják elő. Házaikat s gazdasági épületeiket részint kőből s boronafából építik szalmatetővel; az oláhság lakta házak összes felszerelése: ágy, asztal és pad, a magyarságnál ezeken kívül rendszeren szék és ruhásláda is van.”²⁶

²⁴ Debreczeni László 1929-ben körútjai során lerajzolta a Lozsárd völgy műemlék templomait is, itineráriumát és rajzait közli a *Művelődés* folyóirat 1997/2. száma.

²⁵ L. Béteky 1910. 165.: 1900-ban Esztény 400 lakosa közül 128, Szarvaskend 386 lakosa közül 189, Alsótők 484 lakosa közül 176 és Felsőtők 565 lakosa közül pedig 149 vallotta magát magyarnak, tehát a négy falu összlakosságának 35%-a. Nagyobb volt viszont a magyarul beszélők számaránya, ez 44% körül volt. (Valószínűleg a 17. századi török-tatar dúlások után kezdett megváltozni a települések nemzetiségi összetétele.)

²⁶ L. Kádár–Pokoly–Réthy–Tagányi 1900. 427.

Magyarszarvaskend (*Cornești*) – a négy falu községközpontja a völgy egyik legnagyobb települése. Helyneve a Kend személynévből származik. A Kendy család ősi birtoka volt évszázadokon keresztül, a falu felletti „Várhegyen” egykor várkastélyuk is volt, amely viszont a 18. századra elpusztult.

Magyar lakosainak számát nehéz meghatározni. Noha a református gyülekezet 49 hívőt számlál, és Szarvaskenden van a környék egyetlen katolikus temploma, azaz gyülekezete is, az asszimiláció hatására már igen kevesen tudnak magyarul beszélni. (13. századi temploma 1725-ben Apor Lázár királyi táblabíró nyomására újból katolikus lett, és csak többszöri próbálkozásra épült fel 1894–95-ben az új református templom.) Érdekes volt megfigyelni, ahogy e nagymértékű etnikai keveredést a szomszéd falvak magyarjai lenézik.²⁷

Alsótók (*Tiocu de Jos*) – jelenleg a vidék legnagyobb magyar közösségét (kb. 80 fő) tudhatja magáénak a helybeli református egyház. A Tók helységnév a magyar tő (‘a növény gyökeres része, fatörzs’) főnév -k képzős származékából keletkezhetett, amely rokon a tönk szóval is.²⁸ A két szomszédos helység „Felső” és „Alsó” előtagpárja egymással vannak korrelációban. (A román elnevezés részfordítás a magyarból.)

Ismét Kádárt idézem: „Birtokosai kezdettől fogva kétségtelenül azok voltak, kik Felsőtótköt bírták, bizonyosan várjobbágyok.”²⁹ A gyakori Szalontai név azt a helybeli hiedelmet élteti, hogy mai magyar lakosai a múlt században Szalonta környékéről telepedtek át ide. A hiedelemnek lehet valami valós alapja, hiszen a levéltári anyagokban a Szalontai név tényleg csak a 19. században jelenik meg Alsótókkal kapcsolatban.

Felsőtók (*Tiocu de Sus*) – 43 fős református gyülekezete társegyháza az alsótókinak. (Utolsó lelkészük, Kocsis tiszteletes idevaló születésű volt, majd Petrosényba költözött gyermekéhez.) A dobokai várföldön fekvő Felsőtók „nemesi” falu volt, például az 1866-ban összeírt 74 füstből 24 nemesi füst volt, ezért lakói még most is „kiváltságosabbaknak” tartják magukat az alsótókiekkel szemben.

Lozsárd völgye a román lakosság szemszögéből sem számít egy sűrűn lakott vidéknek. Ugyanis a fentiekben röviden felvázolt történelmi háttér egy jelenkori tragikus fordulattal, kollektivizálással egészíthető ki.

A kollektivizálás előli menekülésről

Az utóbbi harminc év alatt szinte kiürült ez a vidék. Az erőszakos kollektivizálás elől mindenki megpróbált „elmenekülni”, a közeli városokban meghúzódni, jobb életet keresni. Elsősorban Kolozsvárra, Szamosújvárra

²⁷ Gyűjtőmunkám legnagyobb hiányosságának azt tartom, hogy nem sikerült szarvaskendi adatközlővel találkoznom!

²⁸ A vidék számos helysége alakult irtványokon, s ezek emlékét őrzik e helynevek is.

²⁹ L. Kádár–Pokoly–Réthy–Tagányi 1905. 5. A dobokai vár várjobbágyairól lehetett szó.

és Désre költöztek, de voltak például olyanok is, akik a Zsil völgyébe, vagy akár külföldre is elkerültek.

Az elnéptelenedésnek romboló hatásai vannak: a falvak előregedtek, a gazdaság tönkrement, iskolák szűntek meg (egy olyan vidéken, ahol már a 18. században minden falunak volt saját iskolája),³⁰ kultúrotthonok és lakóházak maradtak pusztán, a templomok üresek stb. Gyermekhangot jóformán csak hétvégeken lehet hallani, amikor hazalátogatnak a városra szakadt családok.³¹

A Lozsárd völgyi magyarok regionális identitástudata napjainkban³²

Táji határképzetek

Esztényt, Magyarszarvaskendet, Alsó- és Felsőtőköt adatközlőim – gazdasági és kulturális szempontokból egyaránt – egységes falucsoportnak tekintik.

Az út mentén szinte összenőtt négy település egy közigazgatás alatt áll, a jelenlegi községközpont Szarvaskend. Ez a közigazgatási egység meghatározó tényezője a helybeliek összetartozás-tudatának, annak ellenére, hogy egymást falvakként is elhatárolják, az „egy közigazgatás alatt, de külön-külön” elv alapján.

Nagyobb regionális egységnek a „Lozsárd völgyét” említik, amelyik Szamosjenőtől Igricéig tart, viszont a Lozsárd völgyén belül elkülönítik a négy, általuk (magyarok) lakott helységet.

Még igen élénken él a történeti Szolnok-Doboka vármegye emléke is: Szamosújvárt – a század elején járásközpontja volt a vidéknek – és Dést³³ egyformán központnak nevezik meg. Ugyanakkor a Kis-Szamos völgyén, vagy „a hegyeken át” megközelíthető Kolozsvár csak az utóbbi negyven évben nyert központ-szerepet mint a tömeges elvándorlás fő célpontja, illetve mint a munkalehetőségek fő forrása.

Gazdasági és kulturális kapcsolatrendszerek

A Lozsárd völgye több, igen eltérő hatósugarú és típusú vásárkörzethez sorolható. Kisebb, helyi szükségleteket kielégítő vásár volt Esztényben és Szarvaskenden is (ez utóbbi Szarvaskend közigazgatási központ szerepét erősítette!), tehát a helybeliek csak a nagyvásárok alkalmával kerültek

³⁰ Az utolsó magyar elemi a nyolcvanas években szűnt meg Alsótőkön.

³¹ Ilyenkor tulajdonképpen „hétvégi mezőgazdasági munkáról” beszélhetünk: a városra költözött családok így el tudják látni magukat mezőgazdasági terményekkel.

³² Elemzésemet az adatközlők visszaemlékezéseire építem.

³³ Az egykori Szolnok-Doboka vármegyeszékhelye, Dés volt például az 1940–1944 közötti gazdakörök kerületi központja is.

kereskedelmi kapcsolatba a szomszédos területek lakosaival. Nagyvásárokbba eljártak – Kolozsvár, Dés és Szamosújvár piacai mellett – északi irányba Alparétre és Bujdosra, a Mezőség fele Bonchidára, a Borsa völgyében pedig Páncélcsehre és ritkábban Kolozsborsára.³⁴

Lozsárd völgye gazdasági kapcsolatainak alakulását befolyásolja a városra való ingázás is: régebben a falvokról ingáztak a városi munkahelyekre, újabban a városra beköltözöttek ingáznak a „hétvégi” mezőgazdasági munkák elvégzésére.

A gazdasági kapcsolatokkal szoros összefüggésben áll a négy település egymásról alkotott képe: például az esztényiek és a felsőtőkiek „kiváltabaknak” és „másabbaknak” tartják magukat az „alacsonyabb életszínvonalú”, „szilvaízeseeknek” csúfolt alsótőkiekkel szemben, viszont elismerik, hogy az alsótőkiek járnak, azaz öltöznek a „legmagyarosabban”. (Máskülönben a környék „legmagyarabb” falujának Kidét tartják: a kideiekkel mindig is nagyon jó gazdasági és kulturális kapcsolatuk volt. A kideiek „régimódiisan” beszélnek, és szintén „nemes” emberek.)

Az alsótőkiek a maguk rendjén a felsőtői „úrhatnám” nemeseket „korpásoknak” nevezik, és érdekes volt az, ahogyan már mindhárom faluban egyöntetűen elmarasztalták a leginkább elrománosodott szarvaskendi „korcsokat”.

A szórványlét egyik paradoxona, hogy a szétszórtság ellenére a négy falu területi egységét erősíti a református egyház is, hiszen az esztényi anyaegyházhoz tartozó falvak voltaképpen egy gyülekezetet alkotnak.³⁵

A rokonsági kapcsolatok, az összeházasodási körzetek szempontjából a Lozsárd völgyi falvakat nagyfokú rugalmasság jellemzi. Ez elsősorban a négy településen belül figyelhető meg (főképpen Felsőtők – Alsótők, illetve Felsőtők – Esztény között), de ezek a kapcsolatok kiterjednek a szomszédos völgyekben fekvő falvakra is (például Csomafája, Kide, Kisiklód, Magyarderzse, Magyarköblös, Magyarmacsás stb.), nem beszélve a jelenlegi helyzetről, amikor az elköltözések méretei szinte elemezhetetlené teszik ezt a témakört.

A falusi fiatalság egykori „egybejárási” területeire a bálók, táncok alapján lehet következtetni: Esztény, Alsó- és Felsőtők (kevésbé a „keveredett” Szarvaskend) fiatalsága együtt mulatott. De összejártak a kideiekkel, a magyarderzseiekkel, a Borsa völgyéből pedig a kolozsborsaiakkal, bádokiakkal, csomafájiakkal, magyarköblösiekkel, sőt még messzebről, a bodonkúti, fodorházi és szucsági fiatalsággal is.

A felsorolt kapcsolatok tükrözik a Lozsárd völgyi magyarok „életterét”, kulturális határait. Azonban az elhatárolódás működhet fordított irányba

³⁴ A páncélcsehi híres vásárról részletes tanulmányt közöl Kós Károly. L. Kós 1976. 340–350.

³⁵ Talán a szarvaskendiek nagyfokú beolvadását okozhatta a felekezeti elszigetelődés is? (A vidék egyetlen katolikus gyülekezte a széki – bonchidai egyház filiája.)

is: például a válaszütiakat már ritkábban hívták bálokra, nemigen házasodtak velük, ők már „mások” voltak, van, aki Magyaroköblöst tartja „más” vidéknek, egy „kicsit eltér” Bonchida stb.

Etnikus kapcsolatok

A helybeliek szerint a többségi románsággal való együttélés alapján véve békés volt, a régi időkben (a két világháború között és a „magyar időben”) az emberek „csendességben” éltek, és „megbecsülték egymást”. Élesebb ellentét csak a második világháború utáni években volt, amikor a Mániu-gárda garázdálkodott, és amikor később „a kulákokat elvitték az oláhok”.

Mivel az elnéptelenedés a vidék általános jellemzője, érdekes egyensúly figyelhető meg a népesség etnikai összetételének alakulásában: a románok körülbelül kétharmados többséget alkotnak, mert régebben „a magyarok is többen voltak”, jelenleg pedig egyformán „fogynak”.

Egy szórványban élő népcsoport esetében – főleg a fiatalabb generációknál – mindig erős az asszimilációs fenyegetettség: gyakoriak a vegyes házasságok, a magyar iskolák megszűntek,³⁶ a rendszeres templomi szolgálat biztosítása hiányzik stb. Ennek ellenére a Lozsárd völgyi magyarok igen erős nemzeti identitástudattal rendelkeznek.³⁷

Régebben tudatosan elkülönültek a helybeli románságtól: közös bálokat, táncokat nem szerveztek, külön túrmával rendelkeztek stb. Sőt, bizonyos helyzetekben lenézték a helybeli románságot: például a magyarok mindig hamarabb kaptak pásztort túrmájuk mellé (aki különben román volt), mint a románok, mivel „jobb ellátást” tudtak biztosítani.

A „magyar ruha” mint az összetartozás lehetséges szimbóluma

A Lozsárd völgyi magyarság egy polgárosult közösségnek tekinthető. Ez leginkább viseletükben tükröződik (különösen az esztényiek és a felsőtókiek „mentek” a városi öltözet után).³⁸ Megállapítható viszont, hogy a régió belüli etnikai identitástudat egyik szimbóluma a magyaros öltözet, illetve ennek a század elején jelentkező mesterséges változata, az ún. „magyar ruha” volt. A férfiak magyaros öltözete különben a belső-erdélyi vidékekre általánosan jellemző, hagyományosnak mondható viseletnek felelt meg: fehér ing, fekete vagy szürke vitézkötéses kabát, mellény és „priccsesnadrág”, keményszárú „ezerráncos” csizma, kerek karimás

³⁶ Szórványsors: ameddig működtek a völgyben magyar elemi iskolák, a kevés gyermek miatt volt olyan esetre is példa, hogy többször évet ismételték csak azért, hogy az iskola fennmaradhasson.

³⁷ Például egyöntetűen elítélik, és megvetik az „elfajult”, beolvadt magyarokat.

³⁸ Például a húszas-harmincas évekből fennmaradt lakodalmi fényképeken a hófehér menyasszonyi ruha mellett már mindenki öltönyt és városias kosztümöt visel.

„magyar” kalap. A nők az ünnepi „pártás magyar” ruha mellett bő, „kerek” viseletben jártak.

A regionális identitástudat és a városi élet

A kollektivizálás és iparosodás hatására elinduló népvándorlásoknak mindenhol kísérő jelensége volt a közösségeikből egyénekenként szétszóródók, illetve leszármazási helyükkel kapcsolatot tartó hagyományörző csoportok megjelenése az ipari központokban és városokban. Ezek beilleszkedése elsősorban az átrétegződés lehetőségeitől függött.³⁹

A városra beköltözötték életében a regionális identitástudat generációs változásokon ment keresztül: a „falú” az első beköltözött nemzedék számára még az otthon, a fiatalság emlékeit jelenti; a következő nemzedékek szemében a faluhoz való viszonyulás a rokoni és gazdasági kapcsolatokra redukálódott. Ez a generációs különbség megnyilvánul a városra beköltözettek életmódjában is, így míg például a régebben vagy idősebb korokban beköltözők háztartása szinte megegyezik az „otthonival”,⁴⁰ addig a fiatalabbakat már egy teljesen városi jellegű életvitel jellemez.

Jövőkép nélkül?

A Lozsárd völgyében jelenleg már csak időskorú emberek élnek. Ezért természetesnek érzem, hogy valamennyi adatközlőm egységesen jobbnak ítélte a „régebbi” életét (amikor sok volt a fiatal, többen voltak a magyarak, jól ment a mezőgazdasági munka stb.), szemben a völgy mostani helyzetéről alkotott képpel, amely igen lehangoló: folyamatos az előregezés, a magyarság aránya mindegyre csökken („most ha valaki meghal, nincs aki pótolja”), a templom üres („aki van, az se igen jár már”), a határ ott áll pusztán („hiába adták vissza a földeket, úgy sincs, aki megdolgozza”) stb.⁴¹

Mindezért elsősorban az erőszakos kollektivizálást teszik felelőssé, hiszen a kollektív „mindent” elvett és elrontott, és csak annak volt jó, aki idejében „elmenekült”. Hogy kinek „jó a világ”? Az elhangzott vélemények szerint a világ annak jó, aki fiatal, egészséges, mert akkor tud dolgozni.

³⁹ L. Tóth 1991. 224. Például a Kolozsvárra és Szamosújvárra beköltözők egy része már a beköltözés pillanata előtt is „navétázott” (‘ingázott’) városi munkahelyére.

⁴⁰ Talán ez az oka annak is, hogy a legtöbben Kolozsvár falu jellegű külvárosiba telepedtek: az Írisz-telepre és a Kerekdombra.

⁴¹ A jelenlegi helyzet megítélésének egyik jellemző példája Szalontai Lajos, volt alsótóki lakos vallomása: hiába maradt meg a háza, hiába kapta vissza a földjét, már nem települne haza csak akkor, ha újból fiatal lehetne.

„Egy és ugyanaz”

Az egymásról alkotott különböző ítéletek alapján feltételezhető, hogy a Lozsárd völgyi magyarság nem alkot egy egynemű közösséget. Ugyanakkor a beszélgetésekből nyilvánvalóan kiérezhető a regionális összetartozás tudata is: a négy falu között nem látnak lényeges különbséget, mert a négy falu kultúrája számukra „egy és ugyanaz”.

III. Kapcsolatok vonzásában

A népi műveltség táji tagolódásában a kulturális elemek egymással kapcsolatban állnak, összefonódnak. A kulturális elemek regionális közvetítésének folyamatában olyan „átmeneti” elemek és formák létezését feltételezem, amelyek elsősorban összekötő, és nem elhatároló funkcióval rendelkeznek. Az ilyen típusú elemek jól meghatározhatók például a néptánckultúrán belül.

A táncdialektus mint kulturális határ

Noha a táji különbségek meghatározása már a magyar néptánckutatás korai időszakában is fölmerült,⁴² ezt a feladatot csak a második világháború után intézményesen meginduló néptánckutatás tűzhetette ki célul. A Néptudományi, majd később a Népművészeti-Népművelési Intézetben, jelenleg az MTA Néptánc Szakosztályán végzett nagyarányú gyűjtőmunka eredményeként Martin György a magyar néptánckincset táncdialektusokra osztotta fel (Martin György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Budapest 1970–1972.). Ez a felosztás nagyjából követi a magyar népzene dialektusterületeit. Eszerint a magyar nyelvterület tánckultúrája három nagy egységre osztható: *Nyugati vagy dunai; Középső vagy tiszai; Keleti vagy erdélyi* táncdialektusra. Az ezeken belüli kisebb dialektusok elnevezése általában az illető tájegység vagy néprajzi csoport nevéhez igazodik. (Kérdésesnek tartom azonban a táncdialektusok meghatározásának módszerét: „...a magyar nyelvterületen arányosan kiválasztott kutatópontokról

⁴² L. Martin 1990. 390. „Az első világháborúig megjelent közlemények azonban például a *kállai kettős*ről (Farkas Lajos: *A kállai kettős*. Ethn. VI. 1895. 288–297.), a *hétfalusi csángók boricatánca*ról (Horger Antal: *A hétfalusi csángók borica tánca*. Ethn. X. 1899. 106–114.) stb. – csak egy-egy táncra korlátozódtak, és korántsem adtak képet az illető terület teljes tánckészletéről. Egyedül Seprődi János (*A székely táncokról*. 1909.) munkájában érvényesült abban az időben a népi tánckultúra minden alkotóelemét átfogó, teljességre törekvő történeti szemlélet. Az első tudományos szintű összegzésben, Réthei Prikkel Marián (*A magyarság táncai*. 1924.) munkájában sem kap még elég hangsúlyt a néptáncok táji szemlélete, s *A Magyarság Néprajza* „Tánc” c. fejezete sem vállalkozhatott arra, hogy érzékeltesse a népünk tánckincsében észlelhető táji tagoltságot.”

olyan mennyiségű adat gyűlt össze...” Vajon elégséges csupán geográfiai kritériumok szerint „arányosan kiválasztani” egy kutatópontot?!⁴³

Martin kiemeli a táncművészet táji tagoltságának szoros összefüggését egy-egy vidék népének történeti-társadalmi fejlődésével: „Az egyenlőtlen fejlődés okozta vidékenkénti fáziseltolódások néptáncaink történeti alakulásának olyan mozzanatait világítják meg, amelyeknek megközelítését a gyér táncművészeti emléktárhalmaz alig teszi lehetővé. [...] A magyar táncdialektusok sajátos arculatának kialakulása a történeti fejlődés során működő elkülönítő és egységesítő tényezők együttes, gyakran egyidejű hatásának köszönhető. [...] A magyar nyelvterület különböző részei más-más mértékben, egymáshoz képest fáziseltolódásban fejlődtek. Ami az egyik vidék táncművészetében gyorsan ment végbe, az a másikban lassan, vagy egyáltalán nem érvényesült. Például az úgynevezett „peremvidékek” (pl. a Székelyföld, Palócföld, Órség, a szlavóniai magyarság vidéke) a magyar nyelvterület központi részétől távol, az országos vérkeringésbe kevésbé bekapcsolódva, lassabban fejlődve olyan régies vonásokat őriztek meg, amelyek a központi területről már régen eltűntek. [...] A történeti korszakokként jelentkező táncdivathullámok is hozzájárultak a magyar táncművészet széttagozódásához, illetve egyesüléséhez. Hatásukra egy-egy terület régi táncgyománya teljesen felmorzsolódott, míg más vidékekre e divatok teljesen hatástalanok maradtak. A különféle divatszertű jelenségek egymásra rétegződve, sajátos felépítést alkotva határozták meg egy-egy táj táncművészetét.⁴⁴ [...] A más népekkel való érintkezés, kölcsönhatás, keveredés szintén hatott táncművészetünk táji változatainak kialakulására.⁴⁵ [...] Az egyenlőtlen történeti fejlődésből fakadó fáziseltolódások, a különböző mértékben ható táncdivatok s a környező népekkel kialakult kölcsönhatások kisebb-nagyobb táji különbségeket eredményeztek táncművészetünkben. E táji különbségek s az általuk kialakult táncdialektusok határai nem egyformán élesek, s gyakran inkább egymásba való fokozatos átmenetet mutatnak. [...] A Palócföldön, a Dunántúlon és Erdélyben azonban egymástól határozottabban elütő kisebb dialektusokat is találunk. Felvidéken és Erdélyben ez a különbség néha falvanként is feltűnően éles. A táncdialektusok határait emiatt nem mindig tudjuk világosan meghúzni. Ehhez a tánc- és táncművészeti jelenségek összességét kell figyelembe venni, és döntő fontosságú szempontokat kell kiválasztani.”⁴⁶

Természetesen a táncdialektusok meghatározásánál a legfontosabb szempont maguknak az adott táncoknak a részletes vizsgálata: „A határok

⁴³ L. Martin 1990. 390.

⁴⁴ Ilyen „divattánc” például a 19. században a csárdás és a verbunk, a századfordulón pedig a tánciskolák által közvetített polgári társastáncok kategóriája.

⁴⁵ Az egymás mellett élő különböző nemzetiségű közösségek közötti állandó közvetítő kapcsolatot a rendszerint több helyen is muzsikáló, mindenkit kiszolgáló zenészcsigányok biztosították.

⁴⁶ L. Martin 1990. 390–391.

legkönnyebben a tánc típusok változatainak vizsgálata, összehasonlítása nyomán, illetve ezek megléte vagy hiánya alapján rajzolhatók meg.”⁴⁷ Ugyanakkor Martin György az összehasonlító-strukturalista elemzés híveként a táncdialektusok kutatásában felhívja a figyelmet néhány más szempontra is: „A táji különbségekről árnyaltabb képet kaphatunk, ha a fő szempontokon túl figyelembe vesszük a vidékek tánczenéjének általános jellegét, a tánczenét szolgáltató hangszereket és banda-összeállításokat, a paraszti táncalkalmakat, a táncrendezés módját, a táncrend összetételét s a táncval kapcsolatos szokásrendet, táncillemet is. A különböző jelenségek elterjedési határainak egybevágásából adódó táncdialektusbeli egységek számontartása elsősorban gyakorlati célokat szolgál, és táncvágyunk egyfajta áttekintését könnyíti meg. Ez az áttekintés mind a tánc típusok történeti vizsgálatához, mind pedig az összehasonlító kutatások eredményes elvégzéséhez szolgáltató indítékokat, támpontokat s nemegyszer bizonyítékokat is.”⁴⁸

A Lozsárd völgyi magyarok táncszokásairól⁴⁹

A vidék táncait – és voltaképpen magát a vidéket is – először Kocsis Lajos jellemezte 1910-ben: „A vidék tánca, zenéje és nótája annyira megegyező, hogy az egész helyett elég egy falu zenéjével, táncával és nótájával foglalkozni, hogy teljes képet nyerjünk az egész vidékről.”⁵⁰ Ezt a megállapítást megerősíthetem adatközlőim emlékei alapján, amelyek szerint valamennyi környező szomszéd faluban, községben „ugyanarra” a zenére „ugyanazt” táncolták.

A helybeli hagyomány kétféle táncmulatságot különböztet meg: a *táncot* és a *bált*. A vasárnapi *táncok* rendszeresek voltak („nem volt szombat vagy vasárnap este, hogy ne lett volna tánc”), ilyenkor csak egy adott falu fiatalosága gyűlt össze. Konfirmálásig nem volt szabad táncba járni. Külön megemlézték a jubileum utáni mulatságokat és a farsangi táncokat. A táncokat nyáron csűrben, télen háznál rendezték.

A zenészeket pénzért fogadták a legények. (Sorozáskor például a besorozott legények pénzén rendezték a táncot.) A nyári táncokat „kalácatáncoknak” nevezték, ilyenkor a muzsika fejében arattak a zenészek. Télen a fizetség egy szekér fa is lehetett. Egyes visszaemlékezések szerint a kollektívizálás után már nem engedték meg a táncok rendezését sem.

⁴⁷ L. Martin 1990. 391.

⁴⁸ L. uo. 393.

⁴⁹ Próbálkozásom tulajdonképpen egy régió tánc kultúrájának „restaurálása”, hiszen egy, a valóságban általam nem látott táncanyag bemutatására vállalkozom a visszaemlékezések és a hangzóanyagként vagy lejegyzésként fennmaradt népzenei gyűjtések alapján.

⁵⁰ L. Almási 1980. 276. A századelőn Seprődi János a Kolozvári Református Kollégium tanáraként éveken keresztül pályázati felszólításokkal ösztönözte gyűjtőmunkára tanítványait. Seprődi útmutatásait követte a pályadíjat nyert Kocsis Lajos is *Felsőtők és vidéke szöveg nélküli népzenejének ismertetése* című munkájával.

A *bál* már nagyobb eseménynek számított, általában ünnepekkor (karácsony, farsang, húsvét) rendezték a kultúrház vagy az iskola épületében. A bált meghirdették: ilyenkor meghívókat küldtek szét a szomszéd helységekbe, ezért a bál a környékbeli fiatalság fő „egybejáró” alkalmának tekinthető („a bálokban versenyeztek, hogy melyik falu legényei táncolnak jobban”).

A bál előtt színdarab bemutatására is sor került (erről Kocsis Lajos nem tudósít). A farsangi bálokat a környék falvai úgy „egyvezették”, hogy minden vasárnap legyen táncmulatság valahol.⁵¹

A helyi táncciklust az erdélyi táncművészre jellemzően *párna*knak nevezték. Ez a következő táncokat foglalta magába: a férfi szólótáncot, vagy a *magyar táncot*, amelyet a lassú és a gyors *csárdás* követett. Feltételezhetően ismerték a közép-erdélyi lassú legényest is, a helybeliek ezt *ritka magyarként* emlegetik.

A polgárosodás a vidék táncművészetére is kihatott: körülbelül minden harmadik párban a zenészek polgári társastáncokat húztak (keringőt, valcert, tangót, mazurkát, polkát, bosztont stb.).

A „magyar táncot” egyenként táncolták a zenészek előtt, ezt nem tudta mindenki járni (például az alsótőkiek vagy a válaszütiak „jobban járták”!). A csárdásnál a lassú „ráfördítették” a gyorsra. Tánc közben énekeltek, de – érdekes – a csujogatók „nem volt szokás”. A táncszünetekben nótáztak, a zenészek „hallgatókat”, „hajnalikat” muzsikáltak.

A Lozsárd völgyi néptáncok besorolása a magyar tánctipológia szerint

A jelenlegi néptánc kutatás a következő tényezők alapján határozza meg az egyes táncdialektusokat:

⁵¹ L. Almási 1980. 277. A századfordulón rendezett felsőtölki *táncokat és bálokat* Kocsis Lajos a következőképpen különböztette meg: „A rendes tánc egészen szűk körű mulatság, amelyen csak egy falu fiatalsága és népe van jelen. Ilyen táncmulatság gyakran van egy-egy községben, ha van elég fiatalság. Három cigány hegedül. Többnyire vasárnapon tartják, s mindjárt délelőtt a templomozás után kezdenek táncolni, s szüriületkor oszlanak szét. Templomozás előtt a legények elrendezik a csúrt vagy a házat, hogy mindjárt templomozás után kezdhessek el a táncolást. Mindig a magyar táncval kezdik meg a táncot, éspedig azért, mert a legények hamarabb odamennek a tánchelyiségre, mint a lányok, s ha a cigány ott van, nem tudják megállni, hogy ne táncoljanak. Utána jóformán egész nap csárdást járnak; a változás kedvéért, meg hogy a lányok kedvének is eleget tegyenek, szoktak még ritkán valcert és polkát is táncolni. Ha a kedvük nagyon jó, akkor úgy a délután utolsó óráiban szoktak még magyar táncot járni, hogy fáradjanak el. A legények csárdás táncolás közben gyakran énekelnek, némelyik még csujogatót is szokott, ez azonban az utóbbi időben mindig ritkább. Szünetek alatt a legények a lányokkal karonfogva a tánchelyiségben körbe sétálnak, s némelykor még énekelni is szoktak.”

1. A táncnév, a tánchoz kapcsolódó terminológiai anyag s a hozzá fűződő népi tudásanyag⁵²

A Lozsárd völgyi magyarok férfitáncát a következőképpen nevezték meg adatközlőim: magyar legényes, legényes, verbunk (Eszményben); legényes (Alsótőkön); magyar tánc, csúrdöngölő (Felsőtőkön). Az „öregék” lassú legényes táncát „ritka magyar táncnak” mondják.⁵³

A táncrend legfontosabb részének tartott csárdás megnevezésében is megkülönböztetik a pár lassú és gyors, vagyis sebes, ropogós részét.

A Lozsárd völgyétől keletre fekvő Mezőségre jellemző a sűrű legényest (sűrű tempó, sűrű magyar, sűrű fogásolás) összefűzve alkalmazni a ritka legényessel (ritka tempó, ritka magyar, ritka fogásolás). A lassú és sebes csárdás (vagy szapora) párban való használata pedig a Lozsárd völgyétől nyugatra eső területeken (Kalotaszeg, Szilágyság) figyelhető meg.

2. A táncnak a paraszti táncéletben betöltött helye, szerepe

Martin György feltételezi, hogy a közép-erdélyi területen elterjedt legényes tánc szerepe kettéosztja e meglehetősen nagy területet. A Kolozsvártól nyugatra eső kalotaszegi falvakban a legényest a közelmúltban már csak külön megrendelésre járt mutatványos táncként alkalmazták egyes jó táncosok. A Mezőségen azonban a táncciklusok kezdőtáncaként, a páros táncot bevezető szerepben lehetett megtalálni a falu legénységének szinte teljes részvételével.

Kocsis Lajos feljegyzései szerint a Lozsárd völgyében a legényest kezdőtáncként, csoportosan járták. Adatközlőim viszont a legényest már csak külön megrendelésre járt szólótáncnak mondták, és a pár kezdőtáncaként pedig a csárdást nevezték meg. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a helyi táncélet változáson ment keresztül.

3. A tánchoz kapcsolódó zenekíséret

Csupán egyazon tánc típus tempóbeli eltérései nyomán is határokat húzhatunk. Csoma Ferenc primás játéka egységes tempójú, leginkább a Kis-Szamos völgyi bonchidai primásokéhoz hasonló, tehát egy kicsit gyorsabb, mint a mezősegi, de lassúbb, mint a kalotaszegi hangszeres népzene tempója.

Még feltűnőbb különbségek adódnak a táncok jellegzetes dallamkincsét vizsgálva. Egyazon tánc típus táji változataihoz eltérő dallamkategóriák kapcsolódnak. Így például a Lozsárd völgyi új stílusú csárdás dallamok Kalotaszegen is megtalálhatók, a régi stílusú dallamoknak azonban mezősegi változatai ismertek.

⁵² Már a táncnevek egyszerű térképre vetítésével is jellegzetes foltok bontakoznak ki. Bizonyos nevek használatából sajátos önálló kulturális fejlődésre, táji elkülönülésre lehet következtetni.

⁵³ A „magyar” jelző a tánc etnikus jellegére utal.

4. A táncok szerkezeti felépítése

A zenével való összefüggés különböző fokozatai, a kötött és kötetlen szerkezetű alakulatok közötti számtalan átmeneti lehetőség is alkalmat ad a táji különbségek körvonalazására.

A mezősegi lassú és friss részekre tagolódo legényes formával szemben Kalotaszegen egyrészes – csak gyors – formával találkozhatunk. Lozsárd völgyében ugyan emlékeznek a „ritka magyar táncra”, de a domináns a gyors tempójú legényes lehetett.

5. A táncok motívumkincse

Ez az egyik legkézzelfoghatóbb támpont a táji különbségek meghatározásánál. Ugyanakkor elemzésem számára a legbizonytalanabb, mivel csak Kocsis Lajos szöveges táncleírásaira hivatkozhatnánk, ezek viszont általános jellegük miatt konklúziók levonására nem használhatók. (A szerkezeti fejlettség mellett a motívumkészlet gazdagsága, illetve szegénysége is jellemző lehet a táncok táji változataira.)

6. A táncok térbeli mozgása, téralakzata, a táncosok összefogódzási módja

A csárdás táji változatait elkülöníti egymástól az összefogódzási módzatok különbsége is, ezek egységisége vagy sokszínűsége. (Például az erdélyi csárdások rendkívül változatos, gazdag fogásváltozatokat és kiforgatósi módokat alkalmaznak.)

Sajnos, konkrét tapasztalatok hiányában nem tudom elemezni a Lozsárd völgyi táncok térbeli elhelyezkedését.

A felsorolt tényezők alapján a jelenlegi néptánckutatás a nem egységes táncdialektusnak tartott Mezőség egyik „bizonytalanul” körvonalazható területeként határozza meg e dombvidék néptánckultúráját, és így jellemzi: „A Borsod- és Kis-Szamos-völgyi falvak a hasonló csárdásuk révén a kalotaszegi és szilágysági magyarsághoz kapcsolódnak. A gazdag mezősegi férfitánckincsből itt a legjellemzőbb a lassú magyar tánc.”⁵⁴

Ez a definíció szintén az „átmenetiséget” sugallja. Könnyen meglehet azonban, hogy csupán kulturális kapcsolatokról van szó, mert másképpen miért ne lehetne azt feltételezni, hogy a felsőtői legényes átmenet az esztényi és a bodonkúti legényesek között, a bodonkúti legényes átmenet a felsőtői és szucsági legényesek között, a szucsági legényes pedig átmenet a bodonkúti és mérai legényesek között stb. Valahol óvatosabban kellene bánnunk a kulturális kapcsolatok megítélésével.

⁵⁴ L. Martin 1990. 435.

IV. Kérdező következtetések

1. Dolgozatommal bizonyítani kívántam, hogy Esztény, Magyar-szarvaskend, Alsó- és Felsőtők magyar lakossága igen rendelkezik saját regionális identitástudattal. De vajon ebből az következik, hogy kultúrája révén is elhatárolható egységnek tekinthető az általam „megkonstruált” *Lozsárd völgye*, azaz nevezhetjük önálló tájegységnek?

2. Két szempontból is pontatlannak tartom a *Borsa völgye* elnevezés e vidékre való általánosítását: elsősorban kulturális, gazdasági és történeti-társadalmi vonatkozásokból egyaránt ehhez a vidékhez kapcsolódónak vélek néhány olyan falut is, amely nem tartozik földrajzilag a Borsa völgyéhez (pl. Bodonkút, Kajántó, Fejérd); másodsor maga az elnevezés kizárólag az 1940-es évek Borsa völgyi kutatásain alapszik, tehát a környék többi völgyének a néprajztudomány számára jelenleg szinte ismeretlen településeit (így a dolgozatomban elemzett Lozsárd völgyének falvait is) tulajdonképpen egy külső és konkrét adatokat, gyűjtéseket nélkülöző elv alapján sorolja ide a szakirodalom. Hogy esetleg egy nagyobb, kulturálisan összefüggő zóna részeiként kellene elképzelnünk mind a Borsa völgyét, mind a Lozsárd völgyét?

3. Meggyőződésem, hogy az állandóan változó kultúrában nem léteznek „átmeneti” vidékek, a kulturális „átmenet” fogalmát pedig egyenesen körülírhatatlannak érzem. Ennek ellenére a kulturális elemek regionális közvetítésének folyamatában olyan „átmeneti” elemek és formák létezését feltételezem, amelyek elsősorban összekötő, és nem elhatároló funkcióval rendelkeznek. Hogyan nevezzük meg ezeket?

4. (Szubjektív utószó helyett)

Dolgozatom bevezetőjében azokról a személyes élményeimről írtam, amelyek felkeltették érdeklődésemet e vidék iránt. A Lozsárd völgyében elkezdett kutatásaim igazolták előfeltevéseimet, azaz hogy a Kolozsvártól északra fekvő dombvidék egy – néprajzi szempontból igen érdekes és szinte „ismeretlen” – kulturális tájat alkot. Ugyanakkor a rohamosan néptelenedő és pusztuló falvak látványa ráébresztett egy átfogó (és természetesen már csoportos) kutatómunka igényének szükségességére is.

A dolgozatom által felvetett problémákat nem tárgyalhattam a teljesség igényével. A beszélgetések során több olyan téma is felmerült, amelyek egy lehetséges további kutatási terv alapjául szolgálhatnak. (Például igen fontos volna a helybeli románság népi kultúráját megvizsgálni.) Jómagam a vidék hangszeres népzenejének feldolgozását tekintem következő feladatomnak: édesapám esztényi népzenegyűjtését szeretném egybevetni Járdányi Pál kidei és Almási István felsőtői gyűjtéseivel.

Szakirodalom

ALMÁSI István

1980 *Kocsis Lajos század eleji népzene gyűjtése*. In Benkő András (szerk.): *Zenatudományi írások*. Bukarest, 271–297.

BARTH, Fredrik

1996 *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. Regio VII/1. 3–25.

BÉLTEKY Kálmán

1910 *A magyar szórványság*. Nagyvárad

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest

GERGELY Béla – SZABÓ T. Attila

1945 *A Szolnok-Dobokai tóki völgy helynevei*. Erdélyi Tudományos Füzetek 193. Kolozsvár

GUNDA Béla

1988 *Néhány néprajzi megfigyelés Erdély történetéhez*. In: Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, 37–44.

HOFER Tamás

1980 *A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségei*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 7. Budapest, 103–129.

JÁRDÁNYI Pál

1943 *A kidei magyarság világi zenéje*. Kolozsvár

KÁDÁR József – POKOLY József – RÉTHY László – TAGÁNYI Károly

1900–1905 *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Deés

KÓS Károly

1976 *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest

KÓSA László – FILEP Antal

1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest

KÖNCZEI Ádám

1980 *Esztényi gyűjtés*. Feljegyzések (kézirat).

KÖPECZI Béla (főszerk.)

1986 *Erdély története*. I. (A kezdetektől 1606-ig.) Budapest

MARTIN György

1980 *Táncdialektusok és történeti táncdivatok*. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 7. Budapest, 139–148.

1990 *Magyar táncdialektusok*. In: Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz*. VI. Budapest, 390–451.

NIEDERMÜLLER Péter

1994 *Paradigmák és esélyek*. Replika 13–14. 89–129.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1991 *Egy néprajzi szintézis lehetőségei*. Ethnographia 102/3–4. 212–222.

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1944 *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés–Kolozsvár

SZABÓ T. Attila – GERGELY Béla

1945 *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei*. Kolozsvár

TÓTH Zoltán

1991 *Társadalmi formák és problémák gyűjtőmedencéje*. Ethnographia
102/3–4. 223–225.

VAJKAI Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. Kolozsvár

VETÉSI László (szerk.)

1990 *A Kis-Szamos mentén*. Felebarát 4.

